

PIRKÉ IMAHOT²

Kézimunka a feminizmus és a vallás szolgálatában

Bevezető

A hagyomány és az ember kapcsolata olyan ellentmondásos, mint maga az ember. A soá utáni nemzedékek tagjaiból csak kevesen mondhatják el, hogy zökkenőmentesen „nőttek össze” a zsidó származásukkal. Az első zsidó tapasztalat mégis közel mindenkinél a családi élethez és az egyszerű emberi környezethez kötődik. Egyeseknek a sábáti kalács és annak szép fehér takarója, másoknak az ágy felett függő, zsoltáros idézetekkel hímzett falikép jelentette az első tudatos találkozást a zsidó gyökerekkel. A kézimunka egy névhez, egy nagyon közeli emberi alakhoz és egy kézhez kötődik, amely életünk kitörölhetetlen részét alkotja. A hagyomány formális elemei (a vallási szertartások és az előírások például) némelykor lemorzsolódnak. Az „Anyák hímzett fejezetei” gyermekkori emléke informális hagyományláncként köti az embert az eredete forrásához.

A hímzés egy szöveggént is vizsgálható, amelynek értelmezése egy bizonyos kommunikációs folyamatot létesít a munka elkészítője (a jel kibocsátója) és a címzett (a jel felfogója) között.³ A kommunikációs folyamatban a hímzés anyagi része egy közvetítő csatornaként, illetve egy nyelvi kódot tartalmazó formaként működik.

A kód kibocsátója feltételezi, hogy a címzett az információt nemcsak megőrzi, de továbbítja is. A szöveg értelmezése során a címzett a közlést saját eszközkészletének (repertoárjának)⁴ felhasználásával dolgozza fel, és így az eredeti információból a címzettnél egy hasonló, ám mégis megváltoztatott közlés jön létre.⁵ Ez az új közlés ugyan „torzított”, de az általános kulturális perspektívában mégis hasznos, sőt szükséges. Az ilyen torzítások alapján fogalmazhatjuk meg a későbbi diskurzus szabályait. De az új eszmék is a korábbi közlések értelmezéséből fakadnak. Ezért a hagyomány kialakulásában, amely a folyamatos szabályozás mellett a folyamatos változást is tételezi fel, a szövegek nemcsak textusként, hanem kontextusként is működnek.

Jelen dolgozatomban a hímzést a zsidó vallásetnikai hagyomány részeként vizsgálom.

¹ A szerző a Bálint Sándor Valláskutató Műhely tagja.

² Héb: Az Anyák (hímzett) fejezetei. Utalás egy külön talmudi traktátusra: *Misná Ávot*.

³ A kommunikációs folyamat ismert ábrázolását ld. pl. Jakobson-nál: JAKOBSON 1964. 353.

⁴ BENSE 1969. 9-30.

⁵ ЛОТМАН 1992. 34.

A hímzés történetéből

A hímzés legkorábbi nyomait Kínában SÁNG dinasztia (i.e. 1600-1027) leleteként azonosították be. Akkoriban valószínűleg csak a ruhaanyagokon alkalmazták, hogy ez által láthatóvá váljon a ruha viselőjének társadalmi rangja-tekintélye. Han dinasztia korában (206. i. e. – i.sz. 220) a hímzés egy önálló művészi ággá fejlődött. Az úgynevezett „tűfestmények” – selyemre hímzett kínai képek – hamarosan már az egyiptomiak és az asszírok házait díszítették. Tőlük a görögök és a rómaiak vették át a tűművészetet, amely egész Európát hódította meg.

A zsidó hímzés eredetét a T'nachban találjuk meg. Az egyik lelet a *Softim* (Bírák Könyve) Debóra énekének nevezett 5. fejezete 30. versében található. A hímzést jelző szó itt kétszer egymás után ismétlődik egyes és többes számban: *rikma, rikmatim* ריקמתים, ריקמה.

A másik lelőhely a 45. zsoltár 15. verse. Ez a szöveg is a női ruházat díszítését írja le. A keresett héber szó itt לרקמות (*lirkamot*), ami ebben az esetben a *feldíszített* ruhára vonatkozik. Nem minden bibliai kiadás „tarka hímzésnek, vagy „tarka hímzett ruhának” fordította a *rikma* szót, ugyanis némely helyen ezzel más dolgokat is (például a színes madártollat, vagy a tarka köveket) jelöltek. A fenti értelmezés megtalálható Wilhelm Gesenius szótárában⁶ is. Gesenius arra utalt, hogy a szó gyöke az arab és az etióp nyelvben is a tarka szövést, illetve hímzést jelenti. Az olasz *ricamare* szó is a fenti gyökből származik. Pollák Kaim is a tarka, hímzett ruhának fordítja le a T'nachból idézett kifejezéseket.⁷

Az orosz-héber kétnyelvű, Angliában kiadott Szentírás a Debóra énekében szereplő kifejezéseket egyszer tarka ruhának, másodszer pedig *mindkét oldalon hímzett ruhának* fordítja.⁸ Az utóbbi elárulja, hogy a fordító ismerte a zsidó kézimunkára jellemző sűrű sima öltés technikáját, amely a szövet mindkét oldalán hímzésként jelenik meg. A kínai hímzés szucszojai fajtáját is kétoldalasnak nevezik. Ez a selyemhímzés állítólag 2500 évvel ezelőtt keletkezett, és jellegzetessége, hogy egyetlen, különböző színű szálakból összekötött fonállal és speciális rövid tűvel készül.⁹

A *Debóra éneke* még az óvatosabb becslések szerint is időszámításunk előtti 8-7. századból származott. Vagyis a zsidók abban az időben már alkalmazták a hímzést, amely elsősorban az alkalmi (például esküvői) női ruhát díszítette.

A történeti források nem említik, kik voltak az őskori hímzők. Han dinasztia legendái a hímzést női istenséggel és a császári udvar hölgyeivel hozzák kapcsolatba. Sámuel Krauss talmudi kutatásának köszönhetően tudjuk, hogy a gyapjúfonás kimondottan női kézimunka volt.¹⁰ Erre Talmud *Kiddusin* traktátusa 3b-4a oldalán találunk utalást. A szöveg arról szól, hogy a leány kezei munkája (*maaszé jadéa*) apja tulajdona. *Ketubot* traktátus misnája (65b, perek 6) szerint a feleség

⁶ GESENIUS 1921. 774.

⁷ POLLÁK 1881. 356.

⁸ Священные писания 452.

⁹ www.hnh.ru/culture, 2011. január 4.

¹⁰ KRAUSS 1910. 44.

minden talált tárgya és kézimunkája férjét illeti meg, de szégyenét és hírnévének romlását az asszony magának megtarthatja!¹¹

Európában a hímzés mai napig a „nőiesség” kelléke, holott ez nem mindig így volt. Angliában, amely elsőként fogadta a hímzést, először a királyi udvar ismerkedett meg vele. Ránk maradt a férfihímzők névsora, akik az udvar megbízásából dolgoztak.¹² Angliában a kézimunka lassan átkerült a laikus használatba, noha eredetileg a vallási tárgyak díszítését és megkülönböztetését szolgálta. A hímzés történetével foglalkozó Rozsika Parker angol kutatónő szerint a hímzett tárgyak és díszítések eleinte a főapátságok és királyok megbízásából készültek ajándékozás és társadalmi kitüntetés céljából. Ajándék funkcióját a hímzés máig megőrizte. A kézimunkák bőséges kínálatában böngészve meggyőződhettem, hogy a hímzés bővítette a *reszponzum* irodalom témakörét is.

Egy ügyes kézimunkázó hölgy napjainkban megkérdezte a rebét, illik-e a keresztöltéses hímzés egy vallásos zsidó nő lakásába. Reb Eljahu így felelt:

A zsidó hagyomány tiltja az olyan tárgyak használatát a zsidó otthonban, amelyek nem Ő. való imáadására utalhatnak. Ez vonatkozik ikonokra, keresztekre és egyéb hasonló tárgyakra. Vannak zsidó emberek, akik fel sem vesznek olyan ruhát, amelynek kellékein (nyakkendőn, kezelőgombon stb.) kereszt sejtethető.

Úgy gondolom – folytatta rabbi – hogy a keresztöltéses hímzés ajándékozása alapján véve nem tiltott, de komolyan eltanácsolom, hogy az öltés „x” formájú legyen. Arra is kell ügyelni, hogy a hímzett kép ne ábrázoljon idegen vallási tárgyat, mint például templomot, vagy mecsetet. Egy ilyen hímzés függetlenül a stílustól nem lenne illő – fejezte be válaszát a rabbi.

A középkori Angliában tehát a hímzés nem volt kizárólag női munka. De a hímzés európai védőszentjének mégis az assisi Szent Klárát (és nem Ferencet) választották. Létezik az úgy nevezett assisi hímzés is, amely keresztöltés egyik technikáját képezi. Ennél csak a munka háttérét hímzik ki, üresen hagyva a mintát.

A reneszánsz a szimbolikus hímzett faliképek kora volt, amelyeket gyakorta tévesen gobelinnek neveznek. A hímzések témáját sokszor a T'nácból kölcsönözték. Az ósatyák, Mózes, Dávid és Salamon történeteit túvel és színes fonalakkal is megörökítették. Viktória és Albert királyi házaspárról elnevezett Londoni Múzeumban őrzik a *The Story of Abraham and Hagar* című, 35, 6 x 25, 4 cm-es faliképet a 17. századból. A téma feldolgozásának módja arra enged következtetni, hogy a művész fantáziáját „az első nő” és a „feleség”, vagyis a nő és a férfi viszonya mozgatta meg. A központi férfi és női alakok körüli kisebb képek – Ádám és Éva, Sára és Hágár, angyalok és állatok – egészítik ki a fő motívumot. A reneszánsz kori ábrázolásra jellemzően a művész nem sokat törődött a téma korhű kivitelezésével. Különbözik hogy kerültek volna Ábrahám és Hágár környezetébe a kép háttérében látható középkori keleti város tornyai!

Számos korabeli faliképen bibliai hősnők is jelennek meg, ilyen módon ezek a „proto-feminista” művek is sürgették a nők hátrányos társadalmi helyzetének javítását.

¹¹ BT (Babiloni Talmud)

¹² PARKER 1984. 45.

Magyarországi zsidó kézimunkáról

Magyarországon a hímzés mindig női elfoglaltságnak számított. Művészi, és ezzel együtt kiállítási tárgy rangjára a kézimunka az iparművészet önállósodásával emelkedett. A hímzés sokáig egy banális, ötletelen és nem igazán figyelemre méltó elfoglaltságnak, esetleg kimondottan kiegészítő dekoratív tevékenységnek számított. A szakma véleménye az volt, hogy csak a férfiak képesek a teljes mű (így például egy ruha) megtervezésére és megvalósítására. A női kéz és tehetség az egyes részletek készítéséig ugyan eljuthat, de ezek mit sem adhatnak a mű teljességéhez. Ilyen hangnemben nyilatkozott a magyar hímzés múltjáról Nádai Pál az 1920. évi iparművészeti kiállításról készült könyvében.¹³

Nádai Pál szerint a nők csak „dekoratív” gondolkodnak: „Pszichéjük inkább a részletekre utalja őket, mint az egyetemesre, inkább a díszítésre, mint a felépítésre, érzékenységük nagyobb, mint logikájuk.”¹⁴

A zsidó hímzésről vagy egyéb kézi munkáról Nádai nem ejtett szót. Pedig ez akkoriban már régen ismert volt. A pesti zsidó adófizetői összeírásban a kézimunkát már a 19. század első felében pénzkereső foglalkozásként jegyezték be. Az 1826. évi „Conscriptio”-ban két személy található, aki szakszerűen kézimunkázott.¹⁵ Az egyik Terézia Ber volt, aki Nikolsburgból származott, de 1826-ban már 36 éve Pest lakosai közé tartozott. Úgy látszik, hogy munkája nem volt jövedelmező, mert a vagyoni helyzet értékelése alapján *szegénynek* minősült. Nála is szegényebb volt Eleonóra Deutsch, aki ugyancsak özvegyként élt Pesten és kézimunkából tartotta fenn magát és gyermekeit.

A 20. század első felének legnevesebb zsidó kézimunka-készítője kétségtelenül Stern Samuné, a MINOSZ örökös díszelnőknője volt. A magyar izraelita nőegyletek országos szövetsége (MINOSZ) fennállásának 15. évfordulója emlékére készült 1937-1938 (5698.) évi Évkönyv 10. oldalán ez állt: „1937. május 5-én kihullott egy finomujjú karcsú női kézből a horgolótű. ... Lehanyatlott az a kar, amely sokrétű szorgalomban eltöltött évtizedek után munkájának betetőzéséül Isten háza ékesítését választotta.”¹⁶

Az *Almanach* cikkét dr. Baracs Marcelné írta, aki költői szimbólumok segítségével mutatta be Stern Samuné horgolt munkáit. A tevékenységet ábrázoló igealakok – például „bogoza a... szálakat, vitte a... sorokat, (a munka) remekbe formálódott” – utalnak a munka hosszadalmas, sőt készítője türelmét próbára tevő monoton folyamatra. Az elkészült munkát „a pókháló finomságú szálakhoz, faragott oszlopokhoz, leheletszerű csipkékhöz” hasonlította.¹⁷ A „faragott oszlopok” hasonlata egy női szerzőtől kissé váratlan. De elfogadom, hogy a csipkehorgolás és a kőminták faragása közel áll egymáshoz, hiszen a finom kőfaragást gyakran hasonlítják csipkéhez.

Baracs Marcelné szerint a kézimunka nemcsak díszít, de jó lelki hatást is gyakorol szemlélőjére, hiszen „az égszínű bélésű patyolat csipkék megnyugtató

¹³ NÁDAI 1920.

¹⁴ NÁDAI 1920. 24.

¹⁵ Magyar Zsidó Levéltár PIH I-7. 1/1826.

¹⁶ BARACS 1937-1938. 10.

¹⁷ BARACS 1937-1938. 10.

derút” árasztanak. Majd korának szellemében hozzáteszi: „a függönyök és csipkék hirdetik az emberi akaraterőt, a hithű kitartás és az asszonyi alázat hármasságát.” Be kell ismernem, hogy a női alázat és a kézimunka szerves egységének gondolata a férfiakat diszkriminálja és megfosztja attól az örömtől, hogy egy függönnyt horgoljanak alázatosan a tóraszekrény számára. Még ha volna is hozzá tehetségük, amiben teljesen biztos vagyok!

Az említett Évkönyv 10-11. oldalán megtalálható Stern Samuné posztumusz rövid írása *A női kézimunkáról*. A fenti költői soroktól eltérően ez a cikk a munka dinamizmusáról és a horgolásról, mint az érvényesülés lehetőségéről szól. Stern Samu *m. kir. udvari tanácsos*, a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája és a Pesti Izraelita Hitközség elnöke révén Stern Samuné társadalmi pozíciója magas volt, de személyes érvényesülését a fehér csipke terítőknek valamint a Dohány utcai zsinagógában megőrzött *parochet*-nak¹⁸ és tóraköpenynek köszönhetette.

A hímzések leírásának végén visszatérek ahhoz a faliképhez, amellyel ez a történet kezdődött. A zsinagógai takarókra emlékeztető kép valóban létezik. A kivitelezésének technikája a zsidó hímzésre jellemző sűrű sima öltés. Ezzel szemben a sváb hagyományt őrző Vecsésen például többnyire keresztöltéses kézimunkát láttam.

A zsidó faliképünk alsó felirata: „*Im eskach Jerusalam, tiskach jamini*” („Ha elfelejtetek Jeruzsálem, száradjon le a jobbom!”). *Jerusalaim* helyett a feliraton „Jerusalam” látható. Talán így mondták ki a város nevét a hímző környezetében, vagy nem ismerte a név írását. A felső felirat: „*Zahor et jom haSabat lekadso*” – „Emlékezz meg Sábátról, hogy megszenteld azt!” Ezt a feliratot valaki naponta nézhette lefekvéskor és ébredéskor, hogy el ne felejtse, honnan jött és hova megy.

Kézimunka a zsinagógai liturgikus térben

A zsinagóga liturgikus terének kialakítására szolgáló hímzés valójában egy külön értékezés témáját képezi, mert egyrészt nem minden ilyen munka kizárólag női kéztől származik, másrészt a zsinagógai takarók most már többnyire gépi munkával készülnek. Ezen a helyen a korai 20. század két különleges munkáját mutatjuk be.

A gyönyörű *parochet* készítésében, amelyet Löw Immánuel a Szegedi Új Zsinagóga részére tervezett, bizonyára több ember vett részt. Ám nem csak a kivitelezés, hanem a kommunikáció szempontjából is ez a *parochet* figyelemre méltó. A vallási kommunikáció csatornáján a közlés továbbítása ugyanis nem a jelek, hanem a szimbólumok segítségével történik.¹⁹ A *parochet* formája a szöveget (a közlést), a kivitelezés a szimbólumot (a közlés kódját) hozza létre, tekintettel a tárgy vallási rendeltetésére.

A szimbólum több kulturális réteg információját foglal magában, beleértve az „ősi” kultúra emlékét is.²⁰ A jelen kontextusában a szimbólum saját magára és az

¹⁸ *Parochet* – a tóraszekrény ajtaját takaró függöny

¹⁹ Успенский 1996. 27-28.

²⁰ Успенский 1996. 27-28.

előző kultúrákra hívja fel a vizsgáló figyelmét, ezért a hagyomány elválaszthatatlan részét képezi. Ugyanakkor éppen azért, mert mindig egy másik kontextusban jelenik meg, a szimbólum a hagyomány változását is előidézi.

A „Löw-*parochet*” olyan, mint egy építészeti remekmű, és ez nem véletlen. Ugyanis a takaró ugyanazt a gondolatot közvetítette, mint az új zsinagóga épülete, amelyben az építők elsősorban egy monumentális szakrális teret kívántak létrehozni. A függöny anyaga – az aranyozott kétoldalas sima hímzést beleértve – súlyával is építő anyagot utánoz.

A másik munka egy leheletkönnyű női kézimunka, amelyen a készítő neve és az elkészítés éve is látható: *Bokor Jánosné Olga 5663*. A munka anyaga fehér vászon, amely mögött egy világos barna selyem bélés látható. A liturgiai használatát a kőtáblák szimbolikus ábrázolása igazolja. A tábla szövegét a hímző ötletesen a csipkeszerű sorokkal kivitelezte. Elképzelhető, hogy a hímző a héber betűk formai megjelenésének esztétikai hatását rögzítette ilyen módon.

Záró sorok

A zsidó nők aktív részvételét a zsinagógai liturgiában az újkori rabbinikus hagyomány kb. 12. század óta erősen korlátozta. A nők kapcsolata a valláshoz az évek során változott és új formákban jelent meg, például a női könyörgésekben (*Techines*) és a női kézimunkában. A női kézimunka az otthoni „szakrális tér” kialakulását is lehetővé tette, ami a zsidó vallásosságnak egészen bensőséges vonásokat kölcsönöz. Azt is láthatjuk, hogy a nők a kézi munka formai sokaságában szívesen fejezték ki egyéniségüket, miközben a férfi liturgiát inkább az egységes szabályok szigorú megtartása jellemzi.

Ha a zsidó kézimunkát a kommunikációs folyamat szemszögéből vizsgáljuk, akkor ezt a kommunikációt vallásosnak kell tekinteni. Még az otthoni sábiti kalácstakaró valódi címzettje is a zsidó ház mindenható Védelmezője, akitől a készítő nem vár semmi észlelhető viszonzást. A kettőjük közötti viszony nem ekvivalens, mivel kizárja a csere pszichológiáját. A kommunikáció kezdeményezője nem szabhatja meg az ajándékozás feltételeit. Ez nem egy szerződés, hanem a feltétlen odaadás aktusa.²¹A női zsidó kézimunka mintegy láthatóvá teszi a zsidó hétköznapi és ünnepi imák szavaiban rejtett odaadás és hűség spiritualitását.

Irodalom

BARACS Marcellné

1938 *A magyar izraelita nőegyletek országos szövetsége (MINOSZ) fennállásának 15. évfordulója emlékére* in: Almanach. 1937-1938 (5698) évi Évkönyv. MINOSZ, Budapest.

²¹ Лотман 1993. 345-355

- BENSE, M.
1969 *Einführung in die informationstheoretische Ästhetik*, Hamburg.
- GESENIUS, W.
1921 *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch*, Verlag von F. C. W. Vogel, Leipzig.
- JAKOBSON, Roman
1964 *Linguistics and Poetics. Style in Language* Paris.
- KRAUSS, Samuel
1910 *Talmudische Archäologie*, Kaufmann Verlag, Leipzig.
- ЛОТМАН, Ю. М.
1992 Феномен культуры in: *Избранные статьи Т. I Статьи по семиотике и топологии культуры – Таллин, "Александра"*.
- ЛОТМАН, Ю. М.
1993 «Договор» и «вручение себя» как архитипические модели культуры in: *Избранные статьи Т. 3, "Александра," Таллин.*
- NÁDAI Pál
1920 *Az iparművészet Magyarországon. Bíró Miklós kiállítása*, Budapest.
- PARKER, Rozsika
1984 *The Subversive Stitch, Embroidery and the Making of the Feminine*, London, The Women's Press Ltd.
- POLLÁK, H.
1881 *Héber-magyar szótár*. Budapest (nyomtatott Pozsonyban).
- УСПЕНСКИЙ, Б. А.
1996 *Семиотика истории: семиотика культуры*, Москва.
- Magyar Zsidó Levéltár PIH I-7. 1/1826 – Összeírás [Conscription] 1826
www.hnh.ru/culture, 2011. január 4-i cikk: Двухсторонняя китайская вышивка
in: Human Native Home, Народная культура

HROTÓ, Larissza

PIRKÉ IMAHOT Handcrafting in the service of religion and feminism

In this short study I consider women's physical work to be theological. In the intimate atmosphere of the home it is already in childhood when one sees the typical symbols of their religion, which mediate the basic idea of religious knowledge as a communication code. This this means being unconditionally true to the Almighty and the Jewish peoples. Embroidery came to Europe from China and was firstly accepted in England. At the beginning of the 20th Century embroidery was not acknowledged as art in Hungary because of this very reason as it was considered to be a female job. At the same time the most beautiful pieces of work decorate the synagogue's liturgical area.

1. kép Bokor Jánosné Olga munkája.
A Szegedi Új Zsinagóga gyűjteménye

2. kép Löw Immánuel rajza alapján
készült parochet.
A Szegedi Új Zsinagóga gyűjteménye

3. kép Faliszőnyeg zsolotáros felirattal. Egy zsidó család tulajdona